

Стаття присвячена вивченню реалізації національної політики в Кримській АРСР, яка характеризувалась здійсненням активних переселенських кампаній, істотно змінивши етнічну структуру півострова. В статті вивчено створення єврейських переселенських сіл, фінансування цього проекту кількома міжнародними організаціями. В статті розглянуто, як Кримське Бюро СПП-Фербанду створювало майстерні в єврейських колгоспах, постачало обладнання, здійснювало матеріальну допомогу по підготовці кваліфікованих кадрів з єврейської молоді. Стаття завершується аналізом роботи СПП-Фербанд в 1938 році.

Ключові слова: національна політика, коренізація, Кримська АРСР.

Annotation

Implementation of the national policy in the Crimean ASSR in the interwar twentieths characterized by realization of active migratory campaigns and appreciably changes the ethnic map of the Peninsula. The creation of the Jewish villages for displaced people was funded by several international organizations. Crimean Office of "ORT-Ferband" created workshops in the Jewish collective farms and provided financial assistance in preparation of qualified personnel of Jewish youth. Active work of "ORT-Ferband" was until 1938.

Key words: national politics, korenization, Crimean ASSR.

УДК 94-054,74=112,2(477) «1990»

**Олександр Сушко
Тетяна Черкас
(Київ)**

ПРОБЛЕМИ ПОВЕРНЕННЯ ДЕПОРТОВАНИХ НІМЦІВ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ В 1990-ТІ РР.

У статті проаналізовано проблеми повернення депортованих німців на територію України на початку 1990-х років ХХ ст.

Ключові слова: Україна, Німеччина, українсько-німецькі відносини, гуманітарна допомога, репатріація.

Одним із важливих і актуальних напрямків українсько-німецьких міждержавних відносин сучасності є співробітництво в гуманітарній сфері. Історична доля не раз зводила наші народи в жорстких військових протистояннях, що супроводжувалися жахливими людськими й матеріальними втратами та гуманітарними катастрофами. Співробітництво України з ФРН є одним із важливих елементів системи міжнародних зв'язків нашої держави і європейського континенту загалом. Провідне становище Німеччини у Європі, участь у НАТО та "Групі восьми" об'єктивно визначають доцільність будувати відносини України з цією країною як стратегічні. Це стосується зокрема й гуманітарних питань міждержавних стосунків.

Питання гуманітарного співробітництва України та Федеративної Республіки Німеччини почало цікавити дослідників ще наприкінці 80-х рр. ХХ ст., коли Німеччина ще не була об'єднана, а Україна лише стояла на

порозі незалежності. Однак вивчаючи стан наукової розробки теми необхідно зазначити, що гуманітарне співробітництво України та Німеччини кінця ХХ – початку ХХІ ст. є малодослідженим і потребує ретельного вивчення. Одними з перших у вітчизняній історіографії до вивчення проблематики українсько-німецьких міждержавних відносин сучасності звернулися А. Кудряченко, Г. Грабарчук, А. Мартинов, А. Зленко, М. Яцишин та ін.

Метою дослідження є спроба комплексного аналізу процесу двостороннього гуманітарного співробітництва України та ФРН, його еволюції протягом новітнього етапу українсько-німецьких відносин.

З 1990-х років, як Німеччина стала воз'єднаною Федеративною республікою, а Україна набула статусу незалежної держави. З'являється нова сторінка в історії відносин Федеративної Республіки Німеччини й незалежної України.

Саме з 1992 року почалась плідна співпраця цих двох держав. Німеччина була однією з перших країн, що визнала Україну незалежною. Німці, що були депортовані з української території за часів радянського союзу протягом 1930-1950 – х років, згідно з договором який уклали глави двох держав, повернення депортованих німців - здійснюється у рамках державної політики реабілітації і поновлення в правах депортованих народів. Забезпечення повернення етнічних німців, виселених свого часу сталінським тоталітарним режимом у східні і північні регіони СРСР, на місця свого компактного проживання, зокрема й на територію нашої держави. Подібна програма почала реалізовуватися вже після здобуття Україною незалежності. Верховною Радою України був прийнятий закон “Про національні меншини в Україні” [1, с.142], створено Українсько-німецький фонд, а інтереси німців у процесі репатріації на батьківщину представляло товариство “Відегербурт” (“Відродження”).

В межах нинішньої території України наприкінці 30-х років проживало 550 тис. німців. Вони з давніх часів селилися тут. Особливо інтенсивно цей процес відбувався в ході реалізації указів імператриці Катерини II від 1762-1763 рр. Освоюючи вільні та виділені землі, переселенці наполегливою працею сприяли просуванню країни на шляху прогресу. В 20-му ст. німці разом з іншими народами пережили тяжкі випробування: дві світові війни, революційні потрясіння, громадянську війну та дві насильницькі депортації. В 20-ті – на початку 30-х рр. під час політики коренізації, звичайно, були здійснені деякі заходи на шляху задоволення потреб їх національно-культурного розвитку. Однак сталінська тоталітарна машина злочинно

розтоптала ці здобутки. Німців, як і ряд інших народів бувшого СРСР, було поставлено поза законом [2,с.45].

Розселення депортованих німців, які повертаються в Україну, у даний час здійснюється в Одеській, Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Дніпропетровській, Донецькій, Кіровоградських обл. і АРК. Розподіл державних коштів на облаштування прибулих сімей проводиться в конкретних обсягах по кожній області окремо, а АРК загальним обсягом на облаштування всіх депортованих національних меншин та кримсько-татарського народу. [3,арк.22]

Значення порушеної проблеми визначається необхідністю відновлення історичної справедливості щодо репресованих народів, становлення та розвитку правової держави, зміцнення міжнародних позицій України [4,арк.18]. В Україні, на відміну від інших держав СНД, багато питань, пов'язаних із реабілітацією і поверненням громадян німецького походження на місця їх попереднього поселення вирішуються більш успішно. І якщо переселення не стало ще таким масовим, то принаймні закладаються підвалини для цього, для цивілізованого вирішення широкого кола даних проблем. По-перше, закладено основи необхідної політико-правової бази: Верховною Радою України прийнятий закон “Про національні меншини в Україні”, вступив в дію Указ Президента “Про порядок зміни громадянами України національності”. По-друге, створено відповідний державний орган — Українсько-німецький фонд при Міністерстві у справах національностей Кабінету Міністрів України, проводиться в життя чимало цілеспрямованих заходів як у центрі, так і на місцях. По-третє, в Україні в цілому, а особливо на місцях майбутнього розташування переселенців німецької національності, певною мірою проведена відповідна роз'яснювальна робота, добра пам'ять про колишніх працівників – німецьких співгромадян, а також природна доброта та щирість місцевих жителів (чимало з них теж зазнали гірких випробувань на своїй Батьківщині) – ось ті основні фактори, які значно сприяють формуванню необхідної громадсько-політичної, моральної атмосфери. [5, с.53].

Процес повернення німців в Україну, розпочався у 1992 році, проте протягом двох наступних років, внаслідок цілої низки причин, головного економічного характеру, значно ускладнився. Кількість переселенців лишається майже незмінною з середини року і складає 2064 чол. Повернення німецьких родин призупинено з огляду на неможливість їх розміщення у

тимчасовому житлі, зараз повністю заселеному, та відсутність постійного житла.

Слід зазначити, що з прибулих лише 468 чоловік – депортовані з України та члени їх родин, решта – вимушені переселенці з «гарячих точок» (1095 чол.) та етнічні німці з інших регіонів СНГ, що виявили бажання переїхати в Україну. Оскільки всі ці категорії переселенців мають різний правовий статус, досить складного виявилась проблема надання їм українського громадянства.[6,арк.6]. На засіданні української частини Міжурядової українсько-німецької комісії було прийнято рішення про прискорення її розв'язання стосовно німців, що вже прибули в Україну. Однак ніяких зрушень до сьогодні не було.

Надання ж у подальшому запрошень на переїзд тільки німців, депортованих з України, дозволить уникнути труднощів, пов'язаних з питанням надання громадянства.

Німецьке товариство технічної співпраці (GTZ) розпочало свою діяльність в Україні в 1993 р., отримавши від Міністерства внутрішніх справ Німеччини завдання допомогти українським німцям колишнього СРСР і відкрити перед ними нові перспективи на історичній батьківщині. Для цього GTZ заснувало з партнерами на місцях ряд своїх структур. Зокрема, в 1993 р. з'явилося “Товариство розвитку Одеси”. Попервах основними напрямками діяльності товариства були питання облаштування побуту й повсякденного життя етнічних німців: придбання і розподіл продуктів харчування, одягу та іншої гуманітарної допомоги. Особлива увага приділялася німцям, які зазнали сталінських репресій – трудармійцям – для них організували курортно-санаторне лікування. На початку 1996 р. GTZ окреслило нові горизонти своєї роботи: з'явився новий проект “Breiten-arbeit” (Брайтенарбайт) – підтримання мовного, культурного та духовного відродження німців на пострадянському просторі.

13 жовтня 1999 р. було зареєстровано “Товариство розвитку”. Його засновником виступив Фонд “Німецьке товариство з технічного співробітництва” м. Ешборн (Німеччина), який за дорученням уряду Федеративної Республіки Німеччини реалізував програму допомоги й підтримки німців-переселенців з країн пострадянського простору до України, а також програму підтримки етнічних німців, що проживають в Україні. “Товариство розвитку” є координатором і посередником у реалізації в Україні міжурядової угоди між ФРН та Україною “Про співробітництво у справах осіб німецького походження, які мешкають в Україні” від 3 вересня

1996 р. В угоді визначалися пріоритетні напрями співробітництва: надання гуманітарної, правової допомоги; підтримка програми створення робочих місць, проведення семінарів з профорієнтації молоді, допомога студентам під час навчання (фінансова), сплата медикаментів, санаторного лікування інвалідів, допомога в організації програми Німецького Червоного Хреста – 1396,8 тис. грн; підтримка діяльності бюро Асоціації німців України – 254,0 тис. грн; підтримка створених в Україні німецьких культурних центрів, проведення семінарів, підтримка молодіжних освітніх програм.

На думку спеціалістів, найдоцільнішими здавалися три напрями трансформації промислового комплексу Одеської області. Перший – створення нових поселень і створення промислових виробництв переважно товарів народного споживання, які потребують високої технологічної та виконавчої дисципліни й використовують найсучасніші ресурсозберігаючі технології. Другий – організація в місцях компактного розселення репатріантів своєрідних “дублерів” низки одеських машинобудівних заводів трудомісткого профілю (верстат- й приладобудування, будівельно-шляхового машинобудування, інструментальної промисловості тощо). Третій – будівництво в німецьких поселеннях підприємств виразної експортної спрямованості (з орієнтацією на ринок Німеччини). Сподівалися на те, що у створенні подібних виробництв, виявлять зацікавленість фірми й банки Німеччини.

Проте орієнтація лише на аграрний потенціал місць розселення була недостатньою. Для працевлаштування решти німців-переселенців необхідно було створити нові робочі місця й у промисловості, будівельній індустрії. Німецька сторона обіцяла створити будівельні підприємства для забезпечення потреб переселенців. Надходили техніка, устаткування для збереження і переробки сільськогосподарської продукції тощо [4, арк. 22].

Депортована особа німецької національності, яка виявила бажання одержати квартиру на відповідній території і потребує поліпшення житлових умов, має звернутися із заявою до місцевого органу влади і самоврядування. До заяви повинна додаватися довідка про склад сім'ї і витяг із списку німецьких переселенців, складеними місцевими органами влади і самоврядування на території АРК, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Херсонської обл. і м. Севастополя. Заява підписується всіма повнолітніми членами сім'ї.

Реєстрація і облік одержаних заяв на отримання квартир депортованих особами німецької національності здійснюється виконками відповідних місцевих органів і самоврядування окремо.

Виконком приймає рішення про надання квартири із житлового фонду, побудованого за рахунок капіталовкладень, виділених на ці цілі, згідно з порядком черговості. Підставою для заселення в надану квартиру є виданий виконкомом ордер.

Розмір житла, що надається визначається відповідно до встановленої в Україні норми житлової площі на одну особу. [7, арк.28].

Важливе місце мають зайняти питання компактного розселення німців, забезпечення відповідними промисловими, сільськогосподарськими потужностями, сучасною інфраструктурою та соціальною базою. Створення нормальних умов для життя, праці, відпочинку, навчання, задоволення культурно-етнічних потреб – запорука успішного здійснення цього широкомасштабного, важливого проекту.

У середині 1990-х рр. на всіх рівнях урядових структур працювали постійні комісії з питань міжнаціональних відносин. У місцевих органах державної виконавчої влади теж було передбачено можливість створення подібних структурних підрозділів. Центральним органом державної виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин визначалося Міністерство у справах національностей України, в структурі якого, як дорадчий орган, функціонувала Рада представників громадських об'єднань національних меншин України.

Підкреслювалося, що держава гарантує всім громадянам республіки, незалежно від їх національного походження, рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. Україна гарантує національним меншинам право на національно-культурну автономію, користування й навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, свободу віросповідання, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації та інших національних потреб, що не суперечить чинному законодавству.

Дуже важливим є положення Закону про те, що держава здійснює заходи з підготовки культурно-просвітницьких, педагогічних та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів, а також що державні

органи сприяють підготовці національних кадрів спеціалістів в інших країнах.

Національним меншинам держава гарантує право на збереження життєвого середовища в місцях їх історичного й сучасного розселення. Законом передбачено використання мови національності на рівні із українською у роботі державних органів, організацій, розташованих у місцевостях, де більшість населення становить інша національність. Громадяни України будь-якої національності мають право бути обраними, призначеними за рівних умов на будь-які посади в органах законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, в армії, на підприємствах та установах. Показово й те, що, згідно із Законом, у державному бюджеті України передбачаються асигнування на розвиток національних груп. Іншими словами, це свідчить про зважену міжнаціональну, міжетнічну політику, закладання підвалин політико-правової бази розвитку всіх націй, що становлять народ України.

Такий огляд законодавчої, правової бази дає змогу виразніше показати напрямки політики українського уряду щодо німців-репатріантів, побачити окреслення майбутнього їх становища в нашій державі. На територію України мають право повернутися примусово депортовані сталінським режимом громадяни німецького походження, їхні діти. Поряд з цим немає перешкод для переселення із країн СНД німців, які не є вихідцями з України [8, с.38].

Фінансова допомога ФРН на здійснення програми повернення німців в Україну згідно оцінки Німеччини в 1992 році склала 20 млн. німецьких марок. Безпосередньо Україні ці кошти не перераховувались і ні однієї марки звітлія ми не получили. 12 млн. марок Німеччини було витрачено на закупівлю виготовлених у Росії 1000 штук блок-контейнерів для тимчасового житла. 670 із них поставлені на Україні, 369 з яких установлені і введені в дію в 6 областях.

За доставку блок-контейнерів, їх монтаж, підведення комунікацій, благоустрій із бюджетних коштів України витрачено 44,8 млн. крб.. Проте, як з'ясувалось недавно ці будиночки не належать Україні, а й досі є власністю Німеччини. І за заявою уповноваженого федерального канцлера ФРН у справах переселенців Хорста Ваффеншміда, яку він зробив 15 березня 1994 р. в м. Бонні «якщо виділені з німецького боку кошти, насамперед на придбання житлових контейнерів, будуть використовуватися українською

стороною неефективно, то ці контейнери можна легко перевезти в інші частини СНД».

Окрім цього Німеччиною було втрачено близько 1 млн. марок на придбання 30 бортових і 20 само тягачів камазів. В цей рахунок пішла також гуманітарна допомога на 3 млн. марок (медикаменти, відеотехніка, радіотелефони та інше). Все це приблизні дані, а повного і детального переліку розподілу фінансової допомоги Німеччини державні органи України не мають. Німецька сторона безпосередньо контактувала через товариство УДА з генеральним директором І. Гофманов, від якого отримати такого аналізу не вдалось.

Жодного разу І. Гофман не інформував державні органи України про стосунки з товариством УДА, а також про переговори які він проводив з діловими колами Німеччини тут в Україні, а також під час неодноразових його поїздок до ФРН.

Невідомо й досі на які напрямки роботи буде розподілятися фінансова допомога Німеччини у 1993 році в обсязі 32 млн. марок [7,арк.34] Аналізуючи комплекс проблемних питань в українсько-німецькому гуманітарному співробітництві варто відзначити, що відбувається вирішення досить нагальних гуманітарних питань, таких як, розвиток національно-культурного життя німецької етнічної меншини в Україні, виплата компенсацій жертвам примусової праці та нациських концтаборів, реституції культурних цінностей.

Основним завданням України в контексті розгляду даного питання є отримання німецької матеріально-фінансової допомоги для вирішення різноманітних проблем.

Отже, аналізуючи комплекс проблем, пов'язаних із репатріацією етнічних німців, слід розглядати їх як відновлення історичної справедливості та невід'ємну норму функціонування демократичної держави. Подолання тяжких наслідків недавнього минулого має довести реальність цивілізованого шляху, по якому йде незалежна Україна.

Джерела та література

1. Співробітництво України та Німеччини: Парламентські слухання, 16 листопада 2005 р. – К., 2006. – 142 с.
2. Кудряченко А. Про стан та можливості поліпшення українсько-німецьких відносин / А. Кудряченко // Нова політика. – 1996.- №4. – С.45-50.
3. ЦДАВО України – Ф. Р-2. – Оп.15. – Сп.5295 – арк.22.
4. ЦДАВО України – Ф. 5230. – Оп.1. – Од. зб. 2 – арк. 18,22.

5. Кудряченко А., Кулінич І., Хохлачов В. Вихідці з Німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. К., Наукова думка, 1995 – с. 53.
6. ЦДАВО України – Ф.Р-2. – Оп. 15. – Сп.3631– арк. 6,14,32.
7. ЦДАВО України – Ф.Р-2. – Оп. 15. – Сп.28-29 – арк. 28,
8. Кудряченко А., Кулінич І., Хохлачов В. Вихідці з Німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. К., Наукова думка, 1995 – 76 с.

Аннотація

В статье проанализированы проблемы возвращения депортированных немцев на территорию Украины в начале 1990-х годов.

Ключевые слова: Украина, Германия, украинский-германские отношения, гуманитарная помощь, репатриация.

Annotation

The article analyzes returning problem deported Germans on the territory of Ukraine in the early 1990s of the XX century.

Keywords: Ukraine, Germany, Ukrainian-German relations, humanitarian aid, repatriation.

Іван Дробот
Сергій Тицький
(Київ)

**ПЕРШЕ КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ
УКРАЇНСТВА ДОБИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Рецензія на колективну монографію «Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна». – К.: ТОВ «Видавництво» КЛІО, 2013.– 784 с.

Наприкінці 2013 р. в житті української науково-історичної спільноти відбулася важлива, довгоочікувана професійними істориками подія – вийшла у світ колективна монографія «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», яка стала певним підсумком тривалої дослідницької роботи великої групи співробітників провідних суспільствознавчих науково-дослідницьких закладів України.

Монографія задекларована авторським колективом і видавництвом як науково-популярне видання та підтверджена в цій якості Вченою радою Інституту історії України НАН України у червні 2013 р. За рівнем кваліфікації залучених до її написання науковців та якістю тексту цілком відповідає найвищим вимогам до видання наукового.

Видання складається з вступного слова академіка НАН України